

The Production of Colonial Space in Payap Circle by Siam's Knowledge of History and Archaeology

Pinyapan Potjanalawan

Assistant Professor, Faculty of Humanities and Social science, Lampang Rajabhat University

Received: January, 8 2017 **Accepted:** June, 18 2017

Abstract

This article aims to study the power-knowledge about "colonial space in Payap circle" in absolute monarchy era which is the mixed of two concepts such as "Production of Space" by Henri Lefebvre and Colonial Knowledge by Bernard Cohn. This paper is analyzed via the historiography and archaeology on the modern knowledge of Siamese elites who claimed the rationality. These processes are considered as the "production of colonial space" by Siam government in order to centralize the administration to create the Tesapibal system to control their new territory within modern state. This case focuses on the formation of knowledge about Payap circle.

Keywords: Payap circle, knowledge power, production of colonial space, Siam's historiography

การผลิต "พื้นที่แบบอาณานิคม" ในมณฑลพายัพด้วยความรู้ประวัติศาสตร์
และโบราณคดีของสยาม

ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ได้รับบทความ: 8 มกราคม 2560 ตอฉบับตีพิมพ์: 18 มิถุนายน 2560

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเป้าหมายที่จะศึกษาอำนาจ-ความรู้เกี่ยวกับ "พื้นที่แบบอาณานิคมในมณฑลพายัพ" ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันเป็นแนวคิดที่ผสมผสานระหว่าง "การผลิตพื้นที่" (Production of Space) ของ Henri Lefebvre และ ความรู้คืออำนาจของฟูโกต์ และความรู้แบบอาณานิคมของ Bernard Cohn ผ่าน การศึกษาทางเขียนทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี บนฐานความรู้สมัยใหม่ของเหล่าชนชั้นนำสยามที่อ้างความ "เป็นเหตุเป็นผล" กระบวนการเหล่านี้จะถูกพิจารณาในฐานะที่เป็น "การผลิตพื้นที่แบบอาณานิคม" ของรัฐบาลสยามเพื่อรวมศูนย์อำนาจการปกครองสร้างระบบมณฑลเทศาภิบาลไว้ควบคุมดินแดนภายในรัฐสมัยใหม่โดยให้ความสำคัญกรณีของการก่อรูปขึ้นมาของความรู้เกี่ยวกับมณฑลพายัพ

คำสำคัญ: มณฑลพายัพ อำนาจความรู้ การผลิตพื้นที่แบบอาณานิคม ประวัติศาสตร์นิพนธ์สยาม

1. บทนำ

วัตถุประสงค์ของบทความนี้เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าสยามมีปฏิบัติการด้านความรู้เช่นไรที่มีผลต่อการจัดการหัวเมืองต่าง ๆ โดยเน้นไปที่การศึกษาช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 จนถึง พ.ศ.2475 ก่อนปฏิวัติสยามโดยอาศัยแนวคิดที่มองว่ารัฐสยามคือ เจ้าอาณานิคมที่ได้มีการจัดการความรู้เกี่ยวกับเมืองผ่านงานด้านประวัติศาสตร์-โบราณคดีแบบที่อังกฤษทำกับอินเดียและพม่า หรือฝรั่งเศสทำกับกัมพูชา เพื่อครอบงำเหนือมณฑลพายัพทั้งความรู้และการจัดการเกี่ยวกับหัวเมืองที่หมายถึง หน่วยการปกครองที่สยามจินตนาการและสร้างขึ้นบนฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์-โบราณคดี ไม่ว่าจะถูกต้องตามหลักวิชาการหรือไม่ก็ตาม

2. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้

ในที่นี้ผู้เขียนเสนอว่ารัฐสยามได้จัดมีกระบวนการผลิต "พื้นที่แบบอาณานิคม" อันเป็นการหยิบยืมแนวคิด "การผลิตพื้นที่" (production of space) ของเลอแพร็ซขึ้นมาเพื่ออธิบายว่า พื้นที่ทางสังคม-พื้นที่เมืองที่เกิดขึ้นนั้นล้วนเป็นผลผลิตของสังคม (Lefebvre, 1991: 26-27, 31) เนื่องจากที่ผ่านมา "พื้นที่" ถูกกลืนจากการเป็นหน่วยวิเคราะห์ เนื่องจากคิดว่าเป็นเพียงฉากหลังของความเปลี่ยนแปลง หรือเป็นดังภาชนะที่ว่างเปล่าที่ไม่มีผลกับสังคมโดยตรง เลอแพร็ซได้เสนอให้อ่านพื้นที่ในฐานะตัวบทเช่นเดียวกับฝ่ายภาษาศาสตร์ที่อ่านวรรณกรรม แนวคิดดังกล่าวผู้เขียนนำมาประยุกต์ร่วมกับแนวความคิดความรู้ คือ อำนาจแบบฟูโกต์ และความคิดหลังอาณานิคม ซึ่งแนวคิดนี้มุ่งเน้นที่จะเปิดเผยสิ่งที่เจ้าอาณานิคมสร้างความรู้เพื่อการครอบงำเมืองใต้อาณานิคม โดยการสร้างความเป็นอื่น ทำให้เห็นว่าผู้ที่อยู่ใต้การปกครองเป็นผู้ที่ต่ำต้อยกว่าทางความรู้ อารยธรรม สมควรที่จะถูกปกครองโดยเจ้าอาณานิคม และเป็นการตอกย้ำความชอบธรรมของการยึดครองของพวกเขา การสร้างสถานะที่เหนือกว่าดังกล่าวมาพร้อมกับการใช้เทคโนโลยีทางวัฒนธรรม และความรู้แบบอาณานิคม (Colonial knowledge) (Cohn, 1996: 26-27, ix) ด้วยชุดความรู้ที่พวกเขาสร้างขึ้นอย่างอุตสาหกรรมด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การค้นคว้าหลักฐานโบราณ, การสร้างระบบจดหมายเหตุ, การสำรวจภาคสนาม ฯลฯ จากความรู้ในอดีตได้นำไปสู่การจัดระบบเมืองขึ้นมาใหม่ที่ไม่ใช่เพียงการอธิบายด้วยโครงสร้างแบบมณฑลเทศาภิบาลแต่เพียงอย่างเดียว ในส่วนแรกจะกล่าวถึงการผลิตความรู้ถึงความต้อยกว่าของมณฑลพายัพ ต่อมาจะกล่าวถึงด้านที่ส่องสว่างของมณฑลพายัพที่ถูกตัดออกไป นำไปสู่การผลิตซ้ำความรู้ดังกล่าวผ่านประชุมพงศาวดาร และกระบวนการความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ประกอบเป็นพื้นที่เมืองขึ้นมา กระบวนการเหล่านี้ผู้เขียนขอเสนอว่าเป็นการผลิต "พื้นที่แบบอาณานิคม" ของรัฐบาลสยาม อันจะนำไปสู่ปฏิบัติการการจัดการพื้นที่เมืองของสยามต่อไป

3. ระเบียบวิธีศึกษา

นอกจากทฤษฎีที่กล่าวไปด้านต้นแล้ว งานชิ้นนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) โดยการศึกษาจากเอกสาร (documentary research) ได้แก่ เอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรองเป็นหลักอาทิเช่น เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นบริบทในพุทธศตวรรษที่ 24-25 รวมไปถึงบทวิเคราะห์เกี่ยวกับความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดีร่วมสมัยกับพุทธศตวรรษที่ 24-25 ลงมา

2. ผลการศึกษา

2.1 “ลาวไม่มีสติปัญญาตรีกตรอง”

การตัดขาดอดีตอันรุ่งเรืองออกจากมณฑลพายัพ

ด้วยสถานะทางการเมืองที่หัวเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนตกเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 การปฏิสัมพันธ์กันโดยตรงผ่านอำนาจพิธีกรรมราชสำนัก การส่งเครื่องราชบรรณาการ การเกณฑ์ไพร่พลเพื่อทำสงครามต่างๆ นับตั้งแต่ครั้งการตีเมืองเชียงแสนเพื่อทำลายที่มั่นของพมามาจนถึงสงครามเชียงตุงเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ทำให้สยามตระหนักดีถึงความเหนียวแน่นของตนไม่ว่าจะทางการเมืองหรือเศรษฐกิจ

เนื้อความใน *จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง* (เดือนใจ ชัยศิลป์, 2536: 68-71) ตอกย้ำความเชื่อเหล่านั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความไม่กระตือรือร้น ที่พึ่งพาไม่ได้ของเจ้านายท้องถิ่นแล้ว ยังแสดงให้เห็นสถานะของ “เจ้านายลาว” ที่เป็นเพียงผู้รับคำสั่ง ไม่ใช่ “ปิ่นลาว” แห่ง “กรุงลาว” ที่เป็นศัตรูอันน่าครั่นคร้ามที่มีสถานะที่เทียบเทียมกันได้ดังเช่นในพุทธศตวรรษที่ 20-21 ดังใน *ลิลิตยวนพ่าย* (เดือนใจ: 33) ทั้งยังถูกเหยียดหยามเหยียดหยันต่างๆ นานาว่า “เกียจคร้าน” “ที่จะต่ำช้าเหมือนภาษาลาวไม่มี” “ไม่รักชาติรักสกุล” “ลาวไม่มีสติปัญญาตรีกตรอง” ส่วน *ตำนานพระพุทธเจดีย์* ที่เป็นหนังสืออ้างอิงสำคัญเกี่ยวกับการจัดแบ่งประเภทศิลปะและอารยธรรมในดินแดนสยามก็แยก “ประเทศลานนา” และ “ชาวลานนา” ที่เคยมีกษัตริย์เป็นของตนและเป็นอิสระ ออกจากดินแดนมณฑลพายัพ ยิ่งเมื่อพิจารณาด้านศิลปะก็สะท้อนให้เห็นถึงศิลปะในเขตมณฑลพายัพ โดยการเรียกเจดีย์ยุคหลังว่าเป็น “พระเจดีย์ลาว” ที่มีความอ่อนด้อยกว่าศิลปะยุค “ประเทศลานนา” อันหมายถึงในยุคทองช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2503ก: 101 และ 103) การแบ่งแยกเช่นนี้ทำให้รัฐบาลสยามไม่เคอะเขินที่จะยกย่องเชิดชูอารยธรรมอันรุ่งเรืองของดินแดนเหล่านี้เพื่อเสริมสร้างบารมีของราชอาณาจักรของตน ขณะเดียวกันก็เหยียดความเป็นท้องถิ่นผ่านความเป็น “ลาว” ที่มีอารยธรรมที่ด้อยกว่าไปด้วย

ตำนานพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศาสตรา อันเป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 เมื่อปี 2409 ได้ชำระความเรื่องการสร้างพระพุทธชินราชโดยกษัตริย์และช่างลาวใหม่ ด้วยทัศนะของพื้นที่แบบใหม่และการแบ่งเชื้อชาตินั้นคือ จากเมืองพิษณุโลกที่เคยเป็นสถานที่ที่อิงกับตำนานพุทธทำนายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเคยมาฉันทันจันต์ได้ต้นสมอ กลับกลายเป็นเมืองที่เกิดขึ้นบนความขัดแย้งระหว่าง 2 รัฐ นั่นคือ เมืองเชียงแสนของพวกลาว กับ เมืองศรีสัชนาลัยของชาวสยาม (ชาติรี ประภิตนทการ, 2551: 23-24) สำหรับด้านเชิงช่างแล้ว จากเดิมที่พงศาวดารเหนือกล่าวถึงการสร้างพระพุทธชินราชของช่างประสพปัญหา แม้จะหล่อถึง 3 ครั้ง แต่ด้วยพระบารมีและผลของการอธิษฐานของกษัตริย์เชียงแสน พระอินทร์จึงเนรมิตรลงมาเป็นตาปะขาวจนสามารถหล่อพระพุทธชินราชได้สำเร็จ (ชาติรี: 18) แต่ในฉบับของรัชกาลที่ 4 กลับเสนอจุดเน้นที่ต่างออกไป นั่นคือ พระพุทธชินราชนั้นสร้างด้วยฝีมือชาวสยาม (สวรรคโลก) เป็นหลักมากกว่าช่างลาวเชียงแสน (ในพงศาวดารเหนือระบุว่าช่างศรีสัชนาลัย 5 คน หรืออุยไชยเพียง 1 คน (*ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1*, 2457: 20)) เพราะ “...พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก จึงทรงพระวิตกว่า ถ้าจะทำพระพุทธรูปขึ้นแต่โดยลำพังฝีมือลาวชาวเมืองเชียงแสนกลัวเกลือกจะไม่งามดีสู้พระพุทธรูปเมืองสวรรคโลกได้...” (ชาติรี: 29) นับเป็นการตีความอย่างชาญฉลาดที่ลบเรื่องบุญญาบารมี พร้อมทั้งสอดแทรกความเหนียวแน่นของสยามต่อชาวลาวไปพร้อมกัน

อีกราวทศวรรษต่อมา ความเป็นลาวก็ยังถูกเล่าในภาพลักษณ์ที่ด้อยกว่าสยาม รัชกาลที่ 5 ทรงให้พระยาตรีสิงหเทพ (หรุ่น) เรียบเรียงพงศาวดารลำดับวงศ์ "ลาวพุงดำประเทศ" เมื่อปี 2418 ออกมาเป็น *พงษาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย* บริบทของการเรียบเรียงนี้เกิดขึ้นหลังสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับแรกเมื่อปี 2416 (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*, 2457: 74) แต่นั่นก็เป็นความรู้ที่ย้อนไปถึงแค่ช่วงตั้งต้นของพวกเจ้าเจ็ดตนเท่านั้น โดยมีเนื้อหาที่ยังไม่เกี่ยวกับหัวเมืองฝั่งตะวันออกอย่างแพร่และน่าน เอกสารนี้จึงสะท้อนมุมมองจากรัฐสยามลงไปที่ได้หลักฐานมาจากใบบอก ศุภอักษร และเอกสารทางการต่างๆ มักเป็นราชการเมืองที่เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ เป็นหลัก ที่แสดงบทบาทการควบคุมเหนือราชสำนักหัวเมืองลาว ตั้งแต่การยกเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูนไชย "ขึ้นเปนเมืองประเทศราชแต่นั้นมา" (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 82-83) หรือการแต่งตั้งเจ้านาย เช่น การเลื่อนชั้นพระยาเชียงใหม่กาวิละให้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในปี 2357 (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 80-81) พระยาดวงทิพแห่งลำปาง เป็นพระเจ้าดวงทิพ เมื่อปี 2366 การถวายช้างเผือกก็แสดงถึงการยอมรับในอำนาจการมีของกษัตริย์สยามเมื่อปี 2358 (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 81)

ความเป็น "เจ้า" ของเจ้านายทางเหนือยังต้องการการรับรองจากกรุงเทพฯ ดังที่พบว่าในปี 2399 มีการหารือกันในประเด็นนี้

*มีพระบรมราชโองการปลุกเสกด้วยพระบรมวงษานุวงศ์ แลท่านอรรคมหาเสนาธิบดี ว่าเมืองลาวพุงขาว เมืองแขก เมืองเขมร ซึ่งเปนเมืองประเทศราชเชื้อวงศ์เปนเจ้า ก็ได้ทรงพระมหากรุณาตั้งขึ้นเปนเจ้าทุก ๆ เมือง แต่ลาวพุงดำเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ตั้งแต่พระเจ้าเชียงใหม่กาวิละ พระเจ้านครลำปางดวงทิพ พระเจ้าลำพูนไชยบุญญา ถึงแก่พิราลัยแล้วตั้งเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ เมืองแก้ว ครั้งใด ก็ตั้งเปนพระยาทุก ๆ ครั้ง ครั้งนี้จะทรงพระมหากรุณาตั้งเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองแก้ว ขึ้นเปนเจ้าทั้ง 3 เมือง ให้สมควรที่ได้ยกขึ้นเปนเมืองประเทศราชอันใหญ่ แต่เจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองแก้ว เมืองขึ้นนั้น ให้คงเปนพระยาอยู่ตามเดิม พระบรมวงษานุวงศ์แลท่านอรรคมหาเสนาธิบดี ก็เห็นชอบด้วยดังกระแสพระราชดำริทุกประการ (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 93)*

แม้การตั้งเมืองใหม่อย่างเชียงรายได้เป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ และพะเยา, งามเป็นเมืองขึ้นของลำปาง เมื่อปี 2386 ก็ต้องขออนุญาต (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 88) ยิ่งเมื่อสยามได้สร้างธรรมเนียมที่ซับซ้อนมากขึ้นด้วยการพระราชทานสุพรรณบัตรเครื่องสูงกรณีของการเลื่อนพระยาเชียงใหม่มาทางขึ้นเป็น "พระเจ้ามโหตรประเทศราชธิบดี นทิสีมหานครราชฐาน ภูบาลบพิตร สถิตยในอุดมชียงนคราขวงษ์" เมื่อปี 2396 (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*: 91) อันเป็นช่วงที่คาบเกี่ยวกับสงครามเชียงตุงและการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4

ความแตกแยกภายในเหล่าเจ้านายก็เป็นโอกาสที่สยามจะเข้าไปแทรกแซงได้ ดังกรณีพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์แห่งเชียงใหม่ที่ถูกกล่าวโทษเมื่อปี 2406 ว่าฝักใฝ่กรุงอังวะ เนื่องจากมีการจัดส่งช้างกับปืนไปให้พระเจ้ากรุงอังวะ ทางนั้นก็จัดส่งสิ่งของมาให้พร้อมกับสนทนากันเป็นความลับ จนพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ต้องเดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อชี้แจง ซึ่งก็เป็นบทบาทของกษัตริย์สยามอย่างรัชกาลที่ 4 จะทรงชำระความโดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (ผู้เคยคุมกองทัพในคราวสงครามเชียงตุงและได้บันทึกถึงความไม่เอาไหนของเจ้านายและพวกลาวในมุมมองของเขาเอง) และเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมเป็นประธาน (*ประชุม*

พงษาวดาร ภาคที่ 3: 96-99) ความไร้ประสิทธิภาพในการทหารยังแสดงให้เห็นอีกหลายครั้ง เมื่อคราวที่กองทัพเงี้ยว ลือตีเมืองปาย เมื่อปี 2412 กองทัพได้สร้างความเสียหายด้วยการเผาบ้านเรือนและกวาดต้อนครอบครัวไปเมืองมอกใหม่ กองทัพเมืองเชียงใหม่ นครลำปาง ลำพูน ไชยยกไปถึงฝั่งแม่น้ำสาละวินก็ไม่ทันกองทัพเงี้ยว-ลือ (ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3: 101) ปีต่อมา พวกพม่าเข้าเมืองเชียงตุงได้ยกครอบครัวกว่า 333 หลัง และครัวที่เงี้ยวฟ้าโกลานมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน จึงได้มีการตั้งอุปราชาให้ไปแจ้งว่าพวกเขาจะต้องยอมขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ เชียงราย แต่คนเหล่านั้นก็มิยอมขึ้นได้อำนาจหัวเมืองดังกล่าว (ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3: 103-104) เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นถึงการไร้อำนาจและบารมีมากพอที่จะปกครอง ในปีเดียวกันนั้นพวกเงี้ยว-ลือยังยกทัพเข้ามาถึงบ้านฉลองหนองคายบ้านป่าแ่งที่อยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่เพียงเดินทางหนึ่งวัน ได้เผาบ้านเรือนหวังกวาดต้อนคนกลับไปอีกครั้ง แต่ยั้งดีที่เจ้านายที่เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนสามารถเกณฑ์คนกว่า 8 พัน ชับไล่พวกเงี้ยวลือออกไปได้ แสดงให้เห็นถึงไม่มั่นคงทางชายแดนอย่างยิ่ง นี่คือ ช่วงก่อนจะทำสนธิสัญญาเชียงใหม่เพียง 3 ปี ความยุ่งยากอีกกรณีก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับพวกอังกฤษกรณีที่เจ้านายฆ่าพม่าตองสู้ที่เป็นคนในบังคับอังกฤษและยึดทรัพย์สิน จนสยามต้องส่งคนไปชำระความ (ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3: 105) การจัดการพื้นที่ชายแดนอย่างเมืองปาย ก็ต้องเป็นรัฐบาลสยามในการจัดการ เมื่อปี 2416 ได้ตั้งคนให้นำคนจากเชียงใหม่ไปตั้งเมืองปายเพื่อรักษาด่านทางเมืองเชียงใหม่ (ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3: 107)

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงพิเศษเมื่อปี 2427-2428 มีผลงานในการจัดราชการหัวเมืองในเขตหัวเมืองลาวทั้ง 3 โดยมีศูนย์กลางที่เชียงใหม่ในประชุมนิพนธ์มีเอกสารที่ชื่อว่า "แปลภาษาลาว" ประกอบคำศัพท์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ก็มีจำนวนเพียง 10 หน้าเท่านั้น (ประชุมนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าอัศนีประยูรฯ), 2493: 210-211) อาจเป็นเอกสารแรกๆ ที่แสดงให้เห็นความพยายามพยายามแปลภาษาลาวมาเป็นภาษาไทยในลักษณะคล้ายกับพจนานุกรม อนึ่ง เพื่อให้พอเทียบกันได้พบว่า เมื่อปี 2453 ที่เชียงใหม่มีหนังสือพิมพ์ที่ชื่อ *ดัดจริต* ที่มีการเทียบศัพท์ "ลาว แล ไทย" (สยามบรรณาคม, 2560)

องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เริ่มอย่างจริงจังนั้นน่าจะได้มาจากการรวบรวมความรู้ของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ที่เขาทยอยตีพิมพ์ใน *วชิรญาณ* ตั้งแต่ปี 2441-2442 แล้วเรียบเรียงเป็นรูปเล่มในนาม *พงศาวดารลาวเฉียง* เมื่อปี 2449 (พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), 2507: คำนำ) เนื้อหาของเขาจบลงที่ปี 2418 (พระยาประชาภิจักรจักร: 509) ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับที่รัชกาลที่ 5 ให้คนแต่ง *พงษาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย* แต่สิ่งที่แตกต่างอย่างชัดเจนจากพงศาวดารฉบับดังกล่าวคือ หลักฐานที่ใช้เรียบเรียงนั้นเป็นตำนานที่หลากหลายอันปรากฏอยู่ตามเมืองต่างๆ โดยทำการแปลจาก "ภาษาลาว" หรือ "ไทยเหนือ" มาเป็นภาษาไทย (พระยาประชาภิจักรจักร: คำนำ) น่าเสียดายที่เราไม่มีข้อมูลว่ากระบวนการเก็บข้อมูลและการแปลของเขาเป็นอย่างไร แต่กระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามอย่างหนักของเขาเองในการลงพื้นที่ภาคสนามหาข้อมูลดังกล่าวและนำมาเรียบเรียงสร้างระบบการเล่าขึ้นใหม่ทั้งหมด

เนื้อหาที่มีลักษณะที่ครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่สมัยตำนานปรัมปรา ขณะที่การเล่าประวัติของพื้นที่ที่ครอบคลุมทั้งบริเวณลุ่มน้ำกก-โขง, ปิง, วัง, ยม และน่าน แต่โดยหลักแล้วเส้นเวลาจะให้ความสำคัญของเมืองหลวงของแต่ละยุคที่น่าสนใจเป็นพิเศษก็คือ การแบ่งยุคออกเป็น 6 ภาค ได้ตั้งชื่อที่สัมพันธ์กับกลุ่มคนที่เป็นใหญ่ในยุคนั้นนั่นคือ ภาคที่ 1 สุวรรณโคมคำ ว่าด้วยขอมสมัย, ภาคที่ 2 โยนก ว่าด้วยไทยสมัย, ภาคที่ 3 จามสมัย,

ภาคที่ 4 พึงควงศ์ ว่าด้วยลาวสมัย, ภาคที่ 5 เมงควงศ์ ว่าด้วยรามัญและภูกามสมัย และภาคที่ 6 ทิววงศ์ ว่าด้วยสยามสมัย (พระยาประชาภิจักรจักร: สารบัญ) ไม่ว่าจะผิดหรือถูก แต่พระยาประชาภิจักรจักร ได้สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับดินแดนนี้อย่างครอบคลุมแบบที่ไม่เคยมีใครเสนอมาก่อน ไม่เพียงอาศัยหลักฐานที่หลากหลายเท่านั้น แต่เขายังพยายามจัดระเบียบ ลำดับเหตุการณ์เวลาให้มีลักษณะแบบประวัติศาสตร์สมัยใหม่ แต่กระนั้นก็มีอาจปฏิเสธได้ถึงข้อจำกัดของตำนานที่หลีกเลี่ยงได้ยากในการจะกล่าวถึงตำนานพุทธพยากรณ์หรืออิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ตามตำนานแบบจารีต การแบ่งยุคสมัยเช่นนี้ได้เป็นการเติมเต็มความรู้ที่ขาดหายไป และชี้ให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของยุคสมัยต่างๆ ไปด้วย ที่น่าสังเกตก็คือ การแยกไทยสมัย กับ ลาวสมัย และสยามสมัยออกจากกันซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงการเน้นย้ำถึงยุคสมัยที่แตกต่างกันไปในกลุ่มคนที่แตกต่างกันไปด้วย ในภาคผนวก เขายังได้ทำตารางแสดงลำดับวงศ์กษัตริย์-ผู้ครองเมืองต่างๆ ที่พยายามระบุนาม ศักราชที่ครองราชย์ จัดลำดับเรียงตามยุคสมัยได้แก่ เชียงแสนโบราณ, วงศ์โขชกเวียงปฤกษา, กรุงศรีอยุธยา, วงศ์หริญนครตามตำนานเมืองพะเยา, วงศ์เจ้าเมืองญายว (พะเยา), วงศ์หริญนครตามตำนานเชียงใหม่, วงศ์เมงรายครองเมืองเชียงใหม่, วงศ์บุเรงนองหงสาวดีล้านคำครองเมืองเชียงใหม่, เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (มาถึงเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์), ผู้ครองเมืองเชียงราย, ผู้ครองเมืองเชียงแสน, ผู้ครองเมืองลำปาง (มาถึงเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต), ผู้ครองนครลำพูน (มาถึงเจ้าอินทวยยศโชติ) ยิ่งแสดงให้เห็นความพยายามสรุปรวบยอดความคิดการแย่งแย่งยุคสมัยด้วยกษัตริย์และเจ้าเมืองที่ต่างยุคต่างสมัยกัน ไม่ได้สืบทอดความชอบธรรมต่อกันมา

การแบ่งยุคเช่นนี้แม้จะทำให้ยุคทิววงศ์ โดดเด่นขึ้นมา แต่กระนั้นตาม *พงศาวดารโยนก* ได้ระบุถึงต้นตระกูลว่า เป็น "พรานป็น" ที่ได้สมญาว่า "ทิพช้าง" เนื่องจากมีพละกำลังไล่ตัดหางช้างเถื่อนได้ (พระยาประชาภิจักรจักร: 429) แต่ในอีกด้านหนึ่ง มันก็แสดงนัยความเป็นสามัญชนมาก่อน อันหมายถึง สถานะที่ต่ำต้อยกว่าชนชั้นนำสยาม สิ่งที่ขาดหายไปก็คือ ชุดความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน อันเป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญอีกฝ่ายหนึ่งได้แก่ เมืองแพร่และน่าน กว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์น่านจะมาถึงก็ต้องรอถึงช่วงประชุมพงศาวดารดังกล่าวต่อไปข้างหน้า ส่วนเนื้อหาหลังจากช่วงพระยาภาวลิศครองเชียงใหม่เป็นพระเจ้าเชียงใหม่แล้วก็มีท่วงทำนองที่คล้ายคลึงกับ *พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย* นั่นคือ เป็นมุมมองเชิงอำนาจจากรัฐบาลสยามที่มุ่งเข้าไปควบคุมและอยู่เหนือกว่า

2.2 "ประเทศลานนา" "ลาวโบราณ" คือ ตัวแทนความรู้เรื่องทางอักษรศาสตร์ โหราศาสตร์ และโบราณคดี

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ สยามมิสามารถปฏิเสธการดำรงอยู่ของตำนานที่เชื่อมโยงกับเมืองเหนือได้ *พงศาวดารเหนือ* ที่เป็นหนังสือมาตั้งแต่อยุธยาได้รับการเรียบเรียงในปี 2350 และได้จัดพิมพ์ในปี 2412 (ชาติ: 11) ปรากฏเรื่องของพระยาศรีธรรมไตรปิฎก กษัตริย์เมืองเชียงแสนที่สามารถแผ่อำนาจทางการเมืองลงมาถึงบริเวณลุ่มน้ำน่าน สร้างเมืองพิษณุโลกและหมายจะสร้างพระพุทธรูป 3 องค์ที่ต่อมาก็คือ พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดาและพระพุทธชินราช (*ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1: 16-24*) อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่าทางตอนเหนือมีกลุ่มคนที่มีอารยธรรมตั้งถิ่นฐานอยู่มาก่อน

หนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองทางตอนเหนือ โดยเฉพาะในดินแดนที่เรียกกันว่า "ลาวเฉียง" อย่างครอบคลุมที่สุด ไม่อาจเป็นอื่นไปได้นอกจาก *พงศาวดารลาวเฉียง* กว่าร้อยหน้าแรกให้ความสำคัญกับนิยามของ

ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนาน และกาลเวลา พระยาประชาภิจักรจักร์ (แหม่ม บุนนาค) ใช้หลักฐานทั้งใน ฝั่งศาสนาที่เขาเรียกว่า "ชาวัด" และฝั่งบ้านเมือง ที่เรียกว่า "ชาวบ้าน" (พระยาประชาภิจักรจักร์: 12-13) อิทธิพล ด้านความคิดเรื่องพื้นที่/เวลาของมณฑลลาวเฉียงที่แสดงในหนังสือนี้ได้รับมาจากหลากหลายแห่ง แต่ที่โดดเด่น ก็คือ 2 มหาอำนาจนั้นคือ อินเดียและจีน

ทางด้านเวลาก็พบว่าการนับ-คำนวณเวลาเป็นเรื่องชวนปวดหัวไม่น้อย เขาตระหนักดีว่าการใช้หลักฐาน ที่แตกต่างกันมีการคำนวณนับปีเดือนไม่ตรงกันโดยเฉพาะเมื่อเทียบจากสยาม โดยเฉพาะการนับ "คำคู่ปี" กับ "นามปี" นั้นฝ่ายลาว ไทใหญ่ นับอย่างจีนและธิเบต เช่น สยามใช้ปีชวด เอกศก, ลาวใช้ ปีกาบไฉ้, จีนว่า กะจื่อ (พระยาประชาภิจักรจักร์: 95-96) ขณะที่ระบบนับปีแบบศักราชอย่างอินเดียนั้นสัมพันธ์กับความรู้ทางโหราศาสตร์ ซึ่งได้ยกศักราชโลกกาลที่มีอายุยาวนานที่สุด ก่อนพุทธกาล 6,234 ปี, ศักราชกาลียุค ก่อนพุทธกาล 2559 ปี, ศักราชรามสูร ก่อนปีพุทธปรินิพพานกาล 634 ปี ใช้ในอินเดียตะวันตกเฉียงใต้, พุทธศักราช นับกาลปีปรินิพพาน ไม่เกี่ยวกับการคำนวณในโหราศาสตร์, ศักราชมหาวิระ หลังพุทธปรินิพพาน 16 ปี, ศักราชวิกรมมทิตย ตั้งในปี พ.ศ.496, มหาศักราช ตั้งในปี พ.ศ.621 อิงกับพระราชพงศาวดารสยามประเทศและใช้ในทางโหราศาสตร์, ขณะที่จุลศักราชเกิดขึ้นในพุกาม เมื่อส่งฆราวาสบุพโสทรหันได้สี่กอกมาชิงราชสมบัติ เพื่อพ.ศ.1182 แต่ลดมา 1 ปีตาม "เกณฑกัมพปายา" นอกจากนี้ยังอ้างอิงศักราชราชวงศ์จีนจาก พงศาวดารจีน กล่าวโดยสรุป เขาชี้ว่า ศักราชแบ่งเป็น 3 ประเภท นั่นคือ ศักราชศาสนา, ศักราชโหรา และศักราช ราช (พระยาประชาภิจักรจักร์: 99-114)

สำหรับมิติพื้นที่แล้ว งานเขียนนี้เป็นการจัดวางภูมิศาสตร์ของดินแดนต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ให้อยู่ในมิติเวลาที่เป็นระบบเดียวกัน ประการแรกมีการอธิบายถึงตำแหน่งของแคว้นแคว้นต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นอาจเทียบเคียงกับอินเดียในสมัยพุทธกาลหรือใกล้เคียง นั่นคือ แคว้นอาซั่ม (อัสสัม) กับ กาสี, เวสาลี, ไพศาลี แคว้นเชียงรุ่ง เรียกว่า อาฬรภูธร, เขมรนครหลวง เรียกว่า ตักกะศิลา ฯลฯ (พระยาประชาภิจักรจักร์: 14-17) แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ทางประวัติศาสตร์ที่ซ้อนกันระหว่างตำแหน่งภูมิศาสตร์ตามจริง กับ ภูมิศาสตร์ในจินตนาการทางพุทธศาสนา ประการที่สอง ดินแดนจีนนับเป็นถิ่นที่อยู่ของคนไทยมาก่อน สอดคล้องกับทฤษฎีที่เสนอว่า "ชนชาติไทย" ได้ตั้งประเทศเป็นเอกราชบริเวณแม่น้ำแยงซีเกียงก่อนจะหนีลงมาทาง ใต้ (พระยาประชาภิจักรจักร์: 23-31) ประการที่สาม การบรรยายถึงประวัติของประเทศต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลทาง ศาสนาจากอินเดีย เช่น ขอมประทุมสุริยวงศ์ที่กษัตริย์มาจากอินเดีย (พระยาประชาภิจักรจักร์: 39-40) การตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียที่ชวา และการเทียบเคียงตำนานชวากับมหาภารตะว่ามีความคล้ายคลึงกัน (พระยาประชาภิจักรจักร์: 44-45 และ 56-57) ผู้เขียนนำชวากับเขมรมาเทียบกันในประเด็นการใช้ "มหาศักราช" ในเรื่องเล่าของตน นำมาสู่ประการที่ 4 คือ ความสัมพันธ์กับพงศาวดารเหนือที่เป็นเรื่องของพระร่วงที่สัมพันธ์กับพระเจ้าประทุมสุริยวงศ์แห่งเขมร (พระยาประชาภิจักรจักร์: 60-61) และกล่าวถึงขอมหลังจากรับพุทธศาสนามาแล้วก็ได้แยกเป็น 7 แคว้นแคว้นนคร (พระยาประชาภิจักรจักร์: 63) ซึ่งเขาสันนิษฐานว่าได้แก่ เขมรนครหลวง, ละโว้, สุวรรณภูมิ, นครศรีธรรมราช, เฉลียงรัฐ (สุวรรณโลก, สุโขทัย, กำแพงเพชร), ลำพูนไชย และจัมปานคร (พระยาประชาภิจักรจักร์: 67-68) ประการที่ 5 กล่าวถึงการที่พระเจ้าพรหมราชไล่ปราบขอมที่เคยยึดเมืองโยนกนาคพันธุ์แล้วลงมาถึง แคว้นเฉลียง ในชั้นพระโอรสนามพระเจ้าไชยศิริพระเจ้าสุธรรมมาตีกุรุงสเทิมยกมารบ ก็ได้ละทิ้งเมืองอพยพไปอยู่

กำแพงเพชร (พระยาพระซากิจกรจักร์: 72-73) และชี้ว่าวงศ์ของพระเจ้าไชยศิริคงได้มีความสัมพันธ์อันญาติมิตรกับบริเวณสุโขทัยเช่นเดียวกับทางสุวรรณภูมิ โอโยธยด้วย (พระยาพระซากิจกรจักร์: 79-80) ความรู้นี้แสดงให้เห็นถึงต้นธารกำเนิดของการตั้งรัฐของ "คนไทย" ที่ลงมาจากตอนเหนือโดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำกก-โขงจากบริเวณเชียงราย-เชียงแสน

แม้จะแบ่งเป็น 6 ยุค แต่ยุคที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรือง ทั้งยังเป็นอิสระก็คือยุคพิงควงศ์ ว่าด้วยลาวสมัยนั่นเอง นอกจากราชวงศ์มังรายจะสร้างเมืองเชียงใหม่ เชียงแสนแล้ว ยังมีถิ่นกำเนิดอยู่ตอนบนอย่างเมืองเชียงราย และเมืองบริเวณลุ่มน้ำกก-โขงดังที่ปรากฏในตำนานปรัมปรา หลักฐาน "ชาวบ้าน" แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของเมืองและราชวงศ์ที่ลี้ลับไปถึงยุคการขึ้นวังใหม่ของพระยามังรายในเมืองเชียงใหม่ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 267) การก่อกำแพงเมืองใหม่ด้วยอิฐที่เชียงใหม่และลำพูน ก็ยังมีการระบุถึงดวงฤกษ์ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 365-366) พร้อมไปกับฝั่ง "ชาวัด" ก็แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมทางพุทธศาสนาตั้งแต่การรับพุทธศาสนาลังกาวงศ์สร้างวัดสวนดอก สร้างเจดีย์พระธาตุคอกยสุเทพ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 296) ไปจนถึงการสังคายนาพระไตรปิฎก (พระยาพระซากิจกรจักร์: 341) ที่สยามยังไม่สามารถทำได้จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ในเชิงช่างชาวลานนาวยังเป็นผู้สร้างหรือมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปสำคัญอย่าง พระแก้วมรกตและพระแก้วขาว (พระยาพระซากิจกรจักร์: 342-344) พระแก่นจันทร์แดง (พระยาพระซากิจกรจักร์: 348) ผลงานหล่อพระพุทธรูปใหญ่วัดบุปผาราม หน้าทอง 1 ต่อดีสำเร็จ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 358) หรืออาจเห็นได้จากตำนานพระพุทธรูปสิงห์ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับอยุธยา กำแพงเพชร (พระยาพระซากิจกรจักร์: 301-304) การกล่าวถึงกรณีที่กองทัพอยุธยาตีลำปางแตกแล้วอัญเชิญพระพุทธรูปกลับไปราชธานี (พระยาพระซากิจกรจักร์: 363)

พงศาวดารลาวเฉียงยังให้ความรู้เกี่ยวกับกำเนิดและการสร้างเมืองต่างๆ อันทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการถึงพื้นที่ทางกายภาพที่วางลงอยู่บนภูมิศาสตร์ได้ไม่ยากนัก แม้จะเป็นเรื่องราวในเชิงปรัมปราอภินิหารในแต่ละยุคก็มีการกล่าวถึงการสร้างเมืองดังที่ปรากฏยุคหรือยุคไชย ตำนานสร้างเล่าว่าเกิดจากการเนรมิตของฤาษีและวางสัณฐานเมืองเป็นรูปเกล็ดหอย หรือหอยสังข์แบบเดียวกับเมืองสัชชนาลัย-สุวรรณโลก เป็นนครมีปริมณฑลโดยรอบได้ 2,250 วา ประกอบด้วยป้อมคูประตูหอรบ พระราชนิเวศมนเทียรสถาน พระลานหลวง โดยอัญเชิญให้นางจามเทวีราชธิดาพระเจ้ากรุงละโว้มาครองราชสมบัติ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 170-172) ต่อมาก็มีการสร้างเมืองเขลางค์นครซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตลำปางให้กับเจ้าอนันตยศโอรสของพระนางจามเทวีด้วยการเนรมิตของฤาษีเช่นเดียวกัน (พระยาพระซากิจกรจักร์: 188-189)

ในยุคพิงควงศ์ การเริ่มต้นยุคแรกๆ จะมีลักษณะตำนานปรัมปราที่อาจมีเนื้อหาไม่ตรงกันเช่น การสร้างเมืองของพระเจ้าลาวจักรเทวราชซึ่งต่อมาเรียกกันว่าหรือญนครเงินยาง (พระยาพระซากิจกรจักร์: 223-224) บางตำนานก็เล่าว่าสร้างสมัยพระยาลาวเคียง (พระยาพระซากิจกรจักร์: 229-231) เช่นเดียวกับเมืองฝางและเชียงรายที่บางตำนานเล่าว่าสร้างสมัยแรก (พระยาพระซากิจกรจักร์: 225-226) ขณะที่ในยุคหลังตั้งแต่เวียงกุมกามมาก็เริ่มมีประวัติที่ตรงกันในตำนานต่างๆมากขึ้น เชียงใหม่ที่นับเป็นเมืองสำคัญก็มีรายละเอียดการสร้างเมือง ตั้งแต่การอธิบายนชัยภูมิ 7 ประการ (พระยาพระซากิจกรจักร์: 269-270), ความร่วมมือของพระยาร่วงแห่งสุโขทัยและพระยาลำปางแห่งพะเยา (พระยาพระซากิจกรจักร์: 268) การรับมือสงครามทางใต้จากอยุธยาจนต้องมีการก่อกำแพงเมืองลำพูนและเชียงใหม่ในปี 2059-2060 (พระยาพระซากิจกรจักร์: 365-366)

ยุคเมงควงค์ ทำให้เห็นถึงความระส่ำระสายภายใต้การปกครองของพม่า (พระยาประชาภิจักรจักร์: 418-421) การเกิดเหตุอาเพศ เช่น "ไก่อ่เดือนเข้าเมือง กาดีนกลางคืน นกแสกร้องนั๊ก หามผีกับหนัก เป็นเภทอุบาทว์ นานา" (พระยาประชาภิจักรจักร์: 410-411) ฝนแล้ง (พระยาประชาภิจักรจักร์: 414 และ 416) ฝนตกหนักจน ภูเขาและเจดีย์หักพังทลาย (พระยาประชาภิจักรจักร์: 410-411) น้ำท่วม แผ่นดินไหว (พระยาประชาภิจักรจักร์: 410-411)

ส่วนยุคทิพวงศ์อันเป็นยุคสุดท้าย ได้แสดงให้เห็นการฟื้นฟูเมืองขึ้นดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า "ยามนั้นล้านนา ไทยประเทศร่วงโรยโดยเหตุพม่าเข้าศึกมาย้ายย่อยยับ บ้านกลายเป็นป่า นากกลายเป็นพรกร้าง เป็นต้นข้างดงเสื่อ หากำลังไพร่พลไม่ได้" จนรวมกำลังคนสร้างเมืองใหม่อย่างเวียงป่าซาง (พระยาประชาภิจักรจักร์: 452) (ป่าซาง) จนนำไปสู่การฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ และมีการก่อรูปสิ่งทิวทัศน์ที่ช่วงสิงห์ต่อช่วงข้างเผือกขึ้นไปตอนเหนือ ตั้ง ศาลพระเสื้อเมืองศรีเมือง (พระยาประชาภิจักรจักร์: 461-424) ด้วยยุทธศาสตร์การกวาดต้อนคนจากดินแดนตอนเหนือลงมา

หลังจากการตีพิมพ์เรื่องพงศาวดารลาวเฉียงลงในวชิรญาณวิเศษไม่นาน ก็มีพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ที่มีความสัมพันธ์กับหัวเมืองลาวตอนบน นั่นคือ *พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช* เมื่อปี 2444 ในช่วงที่มี พระราชดำริจำลองพระพุทธชินราชเพื่อมาประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตรฯ (ชาติรี: 35) แม้จะออกตัวว่าหนังสือนี้ "...ไม่ได้คิดพยายามที่จะมุ่งหมายกล่าวถึงพงศาวดารของประเทศนั้น และเมืองซึ่งใกล้เคียงว่าตั้งอยู่อย่างไรเป็น แน่นอน" ในตัวบทนี้กล่าวถึงคำว่า "ล้านนาไทย" ในฐานะที่เป็น "ประเทศข้างฝ่ายเหนือ" ที่ครอบคลุมไปถึง "หัว เมืองลาว และเงี้ยว" และยังทำให้เห็นว่าล้านนาไทยนั้น บริเวณเมืองเดิมคือเชียงแสน ภายหลังสร้างเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองฝาง ต่อมาภายหลังเมื่อได้ "ประเทศทริภุญไชย" จึงย้ายเข้ามาตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2500: 3-4) และทรงชี้ว่า "ต่อภายหลังจึงปรากฏว่า พระราชวงศ์เมือง เชียงราย ได้ถอยลงมาตั้งเป็นเอกราชอยู่ในพระราชอาณาเขตนั้นปรากฏชื่อว่าเมืองเชียงแสน ภายหลังได้เลื่อนลงมา ตั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยา ตำบลหนองโสน" (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2500: 6) อันเป็นการตอกย้ำ ถึงความเชื่อมโยงระหว่างดินแดนตอนบนกับอยุธยา สอดคล้องกับการประดิษฐ์คำว่า ล้านนาไทยขึ้นมาว่า ทั้งสอง อาณาจักรมีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นคนไทยด้วยกัน อย่าลืมนะ งานเขียนนี้เกิดขึ้นในช่วงที่รัฐบาลสยามตั้ง มณฑลพายัพเพื่อผนวกให้หัวเมืองลาวเฉียงกลายเป็นส่วนหนึ่งของสยามไปแล้วถึง 2 ปี งานเขียนนี้จึงมองได้ 2 นัย นั่นคือ การสร้างความชอบธรรมในการผนวกดินแดนในฐานะที่เป็นพวกเดียวกันด้วยชุดความรู้ชุดหนึ่ง ขณะเดียวกันก็ยกย่องอารยธรรมของดินแดนล้านนาไทยในฐานะที่เป็นต้นฐานของความรุ่งเรืองของสยามไปด้วย

ความเลื่องชื่อของเชิงช่างนี้พบจากการกล่าวถึงพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่งนั่นคือ พระแก้วมรกตที่เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของรัตนโกสินทร์หลังจากที่อัญเชิญมาจากเวียงจันทน์ ในเชิงตำนานพระแก้วมรกตสร้างขึ้น โดยเทพเทวดาเพื่อถวายพระนาคเสนเถระผู้เป็นอรหันต์ แต่ในการตีความของรัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่า "น่าจะเป็นฝีมือช่างลาวเหนือโบราณช่างเมืองเชียงแสน...แต่ถึงจะเป็นช่างที่เมืองลาวก็จะเป็นช่างดีช่างเอกทีเดียวมิใช่เลว ทราบด้วยเป็นของงามดีเกลี้ยงเกลามากอยู่ไม่หยาบคาย" (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2546: 198)

นอกจากนั้นยังมีการตั้งข้อสังเกตถึงพระพุทธรูปในระเปียงคดวัดเบญจมบพิตรสถิตมหาสิมารามที่ ประกอบด้วยพระพุทธรูปโบราณ 34 องค์ พระพุทธรูปศิลปะแบบเชียงแสนมีจำนวนมากที่สุดคือ 12 องค์ โดยมีผู้ชี้

ว่าสาเหตุที่มีจำนวนมากอาจเป็นเพราะได้รับความนิยม (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, 2555: 93) การอธิบายย้อนหลังใน ทศวรรษ 2480 ของสมเด็จพระยามหาราชราชานุภาพได้รับใน *นิทานโบราณคดี*ว่า

"มณฑลพิษณุโลกอันเคยเป็นเมืองพระร่วงและมณฑลพายัพอันเป็นแหล่งช่างเชียงแสนมีพระพุทธรูป งามๆ มากกว่าทางอื่น คนหาพระพุทธรูปมักเที่ยวเสาะหาทางนั้น นับถือกันว่าต้องเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรจึงจะดี" (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 1-2)

เมื่อ ปี 2441 พระองค์เสด็จตรวจราชการมณฑลลาวเฉียง ถึงกับกล่าวว่าเมื่อไปถึงเชียงใหม่ได้พบ "พระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรแบบเชียงแสน...ลักษณะงามต้องตาและได้ขนาดที่ฉันปรารถนา" จึงขอต่อเจ้าเชียงใหม่ อัญเชิญลงมากรุงเทพฯ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 4-5) นอกจากนั้นยังพบว่า การคัดเลือก พระพุทธรูปเพื่อจะนำมาเป็นพระประธานนั้นก็มีการตรวจหาพระพุทธรูปโบราณในหัวเมืองและกล่าวถึงเมืองเชียงแสน แต่ก็ได้พระพุทธรูป จึงให้หล่อจำลองพระพุทธรูปชินราชมาแทน (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 6) ความงามและมีชื่อเสียงซึ่งที่ประณีตที่ปรากฏในพุทธเจดีย์เชียงแสนอันเป็นที่ประจักษ์แล้ว จึงไม่แปลกที่ศิลปะเช่นนี้จะถูกนำมาใช้จำแนกเป็นยุคสมัยของพุทธเจดีย์ในสยามประเทศแบบหนึ่งท่ามกลางสมัยทวารวดี, สมัยศรีวิชัย, สมัยสุโขทัย, สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 101 และ 103) พุทธเจดีย์สมัยเชียงแสนในมุมมองของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้อธิบายไว้ว่า มีมากอยู่ใน "อาณาเขตลานนา" พระสถูปเจดีย์ในยุคที่ประเทศลานน่ายังมีกษัตริย์ปกครองเป็นอิสระมี "ทรวดทรงงาม" เช่น เจดีย์ วัดเจดีย์หลวง พระสถูปวัดพระสิงห์ และพระสถูปที่วัดสวนดอก เชียงใหม่ และดังที่กล่าวไปได้อธิบายเจดีย์ ในยุคหลังที่กล่าวว่า "ฝีมือช่างเสื่อมเสีย" จนกลายเป็น "พระเจดีย์ลาว" (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 103) กรณีพระพุทธรูปในประเทศลานนา มีความโดดเด่นอยู่จนเป็นที่ "ประหลาด" ก็คือ มักสร้างพระหล่อ ด้วยโลหะ ไม่ใช่ศิลาเช่นที่ลพบุรีหรือทวารวดี เนื่องจากว่าในดินแดนนี้มิได้มีบ่อแร่โลหะอย่างดีบุกหรือทองแดง (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 106) มันจึงสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในเชิงช่างชั้นสูงไปด้วย และเห็นว่าจะเป็นต้นแบบให้อย่าง "ประเทศลานช้าง" คือ เมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์ ลงมาถึงเมืองจัมปาศักดิ์ ยิ่งกล่าวว่า ฝีมือช่างลานช้างสู้ช่างลานนาไม่ได้ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 107) ก็ยิ่งทำให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของล้านนา

หลังจากตีพิมพ์พงศาวดารลาวเฉียงได้ไม่นาน ก็มีผลงานปริวรรต *ชินกาลมาลินี* (คำว่า ชินกาลมาลินี แปลว่าระเบียบกาลของพระพุทธ) ที่ตีพิมพ์เมื่อปี 2451 เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่รจนาขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 21 (แสง มนวิฑูร, 2515: (35) และ (39)) เป็นยุคที่พุทธศาสนาและงานด้านอักษรศาสตร์เบ่งบาน แสดงถึงความรุ่งเรืองและอารยธรรมของดินแดนดังกล่าวอย่างเห็นได้ชัด เช่นเดียวกับความเห็นในตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ที่แสดงว่า พระธรรมเจดีย์อันหมายถึงพระธรรมอันเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้าได้เบ่งบานในประเทศลานนาเพราะว่า ภิคุษสงฆ์ได้มีโอกาสไปเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจากลังกาทวีปจนมีผู้เชี่ยวชาญแต่งหนังสือในภาษามคธได้ ไม่ว่าจะ เป็นชินกาลมาลินี และมงคลทีปนี รวมไปถึงคัมภีร์อีกกว่า 10 เรื่อง ยิ่งไปกว่านั้นการสังคายนาพระไตรปิฎกสมัย "พระเจ้าติโลกรมหาราช" เมื่อปี 2018-2020 (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยามหาราช, 2503: 104-105) ก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางศาสนาและอักษรศาสตร์ของประเทศลานนาไทยในอดีตเป็นอย่างดี

2.3 "ได้เป็นประโยชน์แลเป็นที่อาไศรยปลูกษาเวลาแต่งหนังสือ" การผลิตซ้ำและการเผยแพร่ความรู้ เมืองในนามประชุมพงศาวดาร

นอกจากสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำสยามที่เปลี่ยนไปจะมีผลอย่างมากต่อการจัดการด้านการปกครองและบริหารในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว การจัดการเอกสารทางประวัติศาสตร์ของสยามเพื่อเก็บรักษา ผลิตซ้ำและเผยแพร่ก็อาจนับได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามกุมอำนาจบนความรู้ในอดีตเหนือดินแดนต่างๆได้ด้วย หอพระสมุดวชิรญาณเป็นสถาบันที่มีบทบาทดังกล่าว เริ่มจากการที่เหล่าพระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ 4 พร้อมใจกันตั้งหอพระสมุดวชิรญาณขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระชนกนาถขึ้นเมื่อปี 2426 ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ก่อนจะย้ายมาที่หอสหทัยสมาคม ในอีก 8 ปีต่อมา จนถึงปี 2447 ที่ครบรอบ 100 ปีแห่งการพระราชสมภพของรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 จึงทรงชักชวนพระญาติอูทิสถาวรายหอสมุดสำหรับพระนคร โดยให้รวมหอพระสมุดวชิรญาณกับหอสมุดมณเฑียรธรรม และหอสมุดพุทธศาสนาสังคหะเข้าด้วยกัน และทรงให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชดำรงตำแหน่งเป็นสภานายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ในปี 2448 (*อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*, 2469: 4-5) กล่าวกันว่า "โปรดให้พิมพ์หนังสือพงษาวดารต่าง ๆ ซึ่งยังมีได้เคยพิมพ์มาแต่ก่อน ให้ปรากฏแพร่หลายขึ้นในรัชกาลที่ 5 เปนอันมาก" จึงไม่แปลกที่จะมีการตั้งโบราณคดีสโมสรในปี 2450 (*ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1*, 2457: คำนำ) ทศวรรษ 2440 เป็นต้นทศวรรษ 2450 นับเป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยของการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นครั้งใหญ่ผ่านระบบมณฑลเทศาภิบาลมาแล้ว การดำเนินการของกระทรวงมหาดไทยในนามของเสนาบดีอย่างสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็สอดคล้องกับการทำงานด้านเอกสารเนื่องจากพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับบันทึกและรายงานของข้าราชการในท้องที่ต่างๆ (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, 2505: 309-316)

ต่อมารัชกาลที่ 6 ทรงซ่อมแซมตึกถาวรวัตถุบริเวณวัดมหาธาตุและพระราชทานให้ใช้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนครเปิดใช้เมื่อปี 2459 อนึ่ง เอกสารในช่วงดังกล่าวยังมีได้แยกการเก็บหนังสือและจดหมายเหตุเก่ากับ หนังสือพิมพ์ข่าวและเอกสารหนังสือราชการร่วมสมัย ซึ่งจะได้แยกกันในรัชสมัยต่อมา (*อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*, 2469: 5) หนังสือและความรู้ในหอพระสมุดวชิรญาณจึงมากขึ้นไปด้วยข้อมูลต่างๆที่ยังไม่ได้จัดระบบ การลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มาสู่ตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับพระนครในปี 2458 น่าจะทำให้อดีตเสนาบดีมีเวลาที่จะวางนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับเอกสารและความรู้เหล่านี้มากขึ้น จุดเริ่มต้นของการจัดเก็บจดหมายเหตุสมัยใหม่ก็คือ การเกิดขึ้นของแผนกจดหมายเหตุในหอพระสมุดวชิรญาณ ภายในแบ่งเอกสารเป็น 2 ประเภท คือ เอกสารจดหมายเหตุที่มีมาแต่เดิม กับส่วนที่หาเพิ่มจากหนังสือท้องตราและใบบอกราชการหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ขึ้นไป โดยมีที่มาจากกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงต่างๆ ส่วนเอกสารร่วมสมัยได้แก่ คำสั่ง ข้อบังคับ หรือรายงานที่กระทรวงนั้นๆ จัดพิมพ์ขึ้นมาให้หอพระสมุดวชิรญาณเก็บรักษาไว้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ความเห็นไว้ว่า "เราหาหนังสือหลักฐานทางราชการในสมัยก่อน ๆ ลำบากอยู่แล้ว ฉะนั้น ถ้าเริ่มต้นเสียแต่บัดนี้ ในเวลาอีก 100 - 200 ปี เด็ก ๆ จะแต่งหนังสือเรื่องอะไรก็จะหาหลักฐานได้จากหอนี้ ไม่ต้องลำบากเหมือนคนชั้นพ่อ" มีการส่งหนังสือไปยังกระทรวงต่างๆว่าหากมีเอกสารใดที่พ้นอายุ 25 ปีไปแล้วให้ส่งเข้าหอจดหมายเหตุ นอกจากเอกสารแล้วยังให้มีการเก็บรูปภาพเก่าอีกด้วย (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2560)

แม้ว่าสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาจะดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับพระนครในปี 2458 (สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2560) แต่พบว่าพระองค์มีส่วนในการจัดทำหนังสือประชุมพงศาวดารมาตั้งแต่ภาคที่ 1 (2457) แล้ว ที่มาของประชุมพงศาวดารนั้นในด้านหนึ่งแล้วเกิดจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระมาตุจฉามีรับสั่งให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณหาหนังสือที่ควรจะมีพิมพ์เป็นสาธารณกุศล ทั้งเหล่ากรรมการก็เห็นพ้องว่า "สมัยนี้มีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดีมีพงษาวดารเป็นต้น" แต่ว่าหาหนังสืออ้างอิงได้ยาก เนื่องจากบางเล่มยังไม่ได้พิมพ์ บางเล่มจำหน่ายหมดไปแล้ว หรือที่พอหาได้ก็ "เป็นฉบับที่วิปลาศคลาสเคลื่อนไม่สมควรจะใช้ในการตรวจสอบศึกษา" (*ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1: 88*) ข้อความนี้เหล่านี้แสดงถึงความต้องการ หรือ "ตลาด" ของหนังสือทางประวัติศาสตร์ในยุคดังกล่าว ส่วนอีกด้านหนึ่งก็พบว่า การกระตุ้นให้เจ้านายพิมพ์หนังสือแจกก็เนื่องจากว่าหอพระสมุดไม่มีทุนมากพอจนกลายเป็นธรรมเนียมพิมพ์หนังสือแจก (พิพิธภัณฑสถานวังวรดิศ, 2560) ซึ่งประชุมพงศาวดารก็เป็นชุดหนังสือหนึ่งในนั้น

ประชุมพงศาวดารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับมณฑลพายัพก็คือ *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3* ที่ตีพิมพ์ปี 2457, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5* (2460) และ *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 10* (2461) *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3* ในส่วน *พงศาวดารนครเชียงใหม่* คือ งานขึ้นเดียวกับ *พงษาวดารนครเชียงใหม่ นครลำปาง และลำพูนไชย* (2418) แต่ถูกนำมาผลิตซ้ำอีกครั้งรวมชุดกับ *พงศาวดารปัตตานี* และ *พงศาวดารสงขลา* ซึ่งถือเป็น "หนังสือพงศาวดารเกร็ด" ในหอพระสมุดซึ่งยังไม่ได้พิมพ์ ซึ่งการนำมาพิมพ์นี้ไม่ได้สอบแก้ของเดิม ในคำนำได้กล่าวสรุปว่าเป็นเรื่อง "วงศ์ตระกูลของเจ้านายในมณฑลพายัพ" ซึ่ง "รับราชการ" ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน "ทุกวันนี้" (*ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3: (2) และ (6)*) การเปลี่ยนชื่อเป็นพงศาวดารนครเชียงใหม่สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับเมืองศูนย์กลางอย่างเชียงใหม่ไม่ใช่ทั้งสามหัวเมืองดังชื่อเก่า เนื้อหาของพงศาวดารนี้จบลงในปี 2418 ถึงตอนเลื่อนตำแหน่งเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์เป็นเจ้านครลำพูนไชย

ขณะที่ *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5* (2460) ก็เป็นการรวม *พงศาวดารลาวเฉียง* (2449) มาอยู่ร่วมกับหนังสืออื่นๆ คือ *จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ, ศักราชรัชกาลครั้งกรุงศรีอยุธยาตามที่สอบใหม่* และ *พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง* ในคำนำกล่าวว่าเดิมพิมพ์อยู่ในหนังสือวชิรญาณเมื่อปี 2442 แต่แยกย้ายกันหลายเล่มจึงควรมีการพิมพ์ไว้ในที่เดียว จะได้ "เป็นอนุสาวรีย์ปรีชาญาณของพระยาประชาภิจักรจักร" เนื้อหาจบลงในปี 2418 (พระยาประชาภิจักรจักร: 509-510) เช่นเดียวกันกับพงศาวดารนครเชียงใหม่ น่าสนใจว่าเหตุใดคำนำถึงไม่กล่าวถึงฉบับที่พิมพ์ปี 2450 ไม่เพียงเท่านั้น ยังได้มีการปรับต้นฉบับด้วยการตัดออกคำอธิบายที่ใช้ตัวอักษรและภาษาอังกฤษเพื่อความสะดวกในการพิมพ์ และชี้ให้เห็นว่า "วินิจฉัยโบราณคดี" อาจมีผิดถูกและมีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ควรเข้าใจว่างานนี้เป็นความเห็นของพระยาประชาภิจักรจักร (*ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5, 2460: คำนำ*)

ที่น่าสนใจก็คือ *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 10* อันรวมอยู่ใน *ราชวงษปกรณ์ พงษาวดารเมืองน่าน (ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช)* ซึ่งแตกต่างไปต้นฉบับ 2 เล่มที่ผ่านมาเนื่องจากถือเป็นการเขียน-เรียบเรียงประวัติศาสตร์ขึ้นมาจากเจ้านายท้องถิ่นไม่ใช่จากฝั่งสยาม เนื้อหาจบลงราวปี 2437 ในคำนำกล่าวว่าเดิมมีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณยังไม่เคย "ปรากฏแก่มหาชนมาแต่ก่อน" การตีพิมพ์ครั้งนี้ที่พิเศษก็คือเพื่อที่จะพิมพ์แจกในงานศพพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช การจัดพิมพ์นี้จึงเป็นเสมือน "อนุสาวรีย์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช" เช่นเดียวกับ

ประชุมพงศาวดารก่อนที่การจัดพิมพ์เพื่อเป็นหนังสืออนุสรณ์งานศพเป็นงานที่แข่งกับเวลา จึงไม่สามารถที่จะตรวจสอบกับพงศาวดารเล่มอื่นได้ ข้อสังเกตอีกประการคือ ส่วนภาษาไทยใช้ "ภาษาไทยเหนือ" ถ้อยคำจะผิดเพี้ยนกับ "ข้างใต้" อยู่บ้าง

การพิมพ์ครั้งนี้เป็นสำนวนเดิมไม่ดัดแปลงแก้ไข เว้นบางคำซึ่งไม่สำคัญให้คัดศัพท์ที่แปลกกับภาษาข้างใต้เรียบเรียงมีคำแปลพิมพ์ไว้ส่วนหนึ่งต่างหาก (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*, 2461: คำนำ) โดยสาระแล้วจะเห็นว่าแบ่งเป็น 3 ภาค ภาคแรกจะกล่าวเริ่มจากประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสาภรณ์นั้นคือ ลำดับวงศ์ของพระพุทธเจ้าสมณโคดม แล้วกล่าวถึงลจจักรราชทางโยนก การสร้างเมืองลำพูนของจามเทวี และเรื่องของพระยามังรายมาจนถึงการที่พม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้ ส่วนภาคที่ 2 จะเน้นเฉพาะบริเวณเมืองปัว-เมืองน่าน ภาคที่ 3 กล่าวถึงน่านช่วงที่ขึ้นกับกรุงเทพฯ ตัวบทในภาคที่ 1 นั้นอาจจะหาอ่านได้ในส่วนพงศาวดารลาวเฉียง แต่ภาคที่ 2 และ 3 นั้น นับว่าเป็นชุดความรู้ที่แยกออกจากพงศาวดารลาวเฉียง หรืออีกแง่ก็คือมีความคล้ายคลึงกับ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และตำนานสิบห้าราชวงศ์ที่เล่าอดีตอันยาวนานมาตั้งแต่ดินแดนโยนกมาจนถึงประวัติศาสตร์ของกลุ่มเจ้าเจ็ดตน

แต่ความสัมพันธ์ทางการเมืองของน่านนั้นอยู่ในบริเวณแม่น้ำโขง ดังตำนานที่กล่าวถึงการสร้างเมืองปัวว่า พระยาภูคามีลูกคือ เจ้าขุนนุ่น และเจ้าขุนฟอง ท้องสองอยากเป็น "พระยา" จึงให้ไปหาพระยาเถรแต่งที่อยู่ดอยตัวดอยยาว พระยาเถรแต่งจึงสร้างเมืองทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขงสร้างเมือง "จันทบุรี" ให้เจ้าขุนนุ่นผู้พี่ ส่วนทิศตะวันตกมาถึงบริเวณแม่น้ำน่าน "เอาไม้เท้าขีดไปบนเตชะกะพยุหะ" แล้วตั้งชื่อว่า "วรนคร" ต่อมาเรียกกันว่าเมืองปัว แล้วให้เจ้าขุนฟองผู้น้องครองเมือง (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*: 76) ในยุคต่อมามีการสร้างเวียงแช่แห่งโดยพระยาการเมือง จากนั้นพระยาผากองผู้ลูก อยู่เวียงแช่แห่งแล้วพบว่าแห่งแล้งขาดแคลนน้ำจึงย้ายมาสร้างเวียงกุ่มบ้านห้วยไค้ ซึ่งก็คือ เวียงน่านในปี 1911 (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*: 84-85) นี่คือ ประวัติศาสตร์ของน่านที่ยังเป็นอิสระจากอิทธิพลของเชียงใหม่ อย่างไรก็ตามในที่สุดน่านก็เสียเมืองให้กับเชียงใหม่ในปี 1993 (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*: 89) ถือเป็นหัวเมืองสุดท้ายที่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในช่วงที่เชียงใหม่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองสูงที่สุด อย่างไรก็ตามในยุคหลังช่วงศตวรรษที่ 22 หลังจากที่พม่าเข้ายึดครองล้านนาและทำลายบูรณภาพของอาณาจักรแล้ว เมืองต่างๆ ก็ไม่ได้ขึ้นกับเชียงใหม่อีก และชัดเจนมากขึ้นเมื่อกลางศตวรรษที่ 24 ที่น่านก็ถือเป็นอีกกลุ่มการเมืองหนึ่งที่เข้ามาสวามิภักดิ์กับสยามโดยไม่ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลการเมืองจากฝั่งลุ่มน้ำปิง มีการฟื้นฟูเมืองขึ้นใหม่ ดังข้อมูลที่ว่าเจ้าอัครวรปัญญา เจ้าหลวงน่านได้แผ้วถางเวียงน่านเก่าในปี 2343 และปีต่อมาก็ลงไปกราบบังคมทูลกษัตริย์สยามเพื่อขอฟื้นฟูเวียงน่านเดิม (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*: 138) ความเปลี่ยนแปลงของน่านเกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อเจ้าสุมนเทวราชให้สร้างเมืองใหม่เนื่องจากเมืองเก่าประสบปัญหาน้ำท่วม (*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10*: 151)

เมื่อพิจารณาหัวเมืองในลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่านแล้ว งานประวัติศาสตร์ที่หายไปพร้อมกับความสำคัญของตระกูลเจ้านายคือ เมืองแพร่แห่งลุ่มน้ำยมที่ถูกกลบขบหายไปพร้อมกับคราวปราบเงี้ยวของสยามในปี 2445 อย่างไรก็ตามบทบาทของแพร่เองนั้นถูกมองจากสยามอย่างด้อยค่าในอีก 2 กรณี นั่นคือ ไม่สามารถสร้างผลงานในยุคเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมืองได้ (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2551: 62) หรือการที่พระยามังไชยถูกตัวไว้ที่กรุงเทพฯ เนื่องจากต้องสงสัยว่าเคยขึ้นอยู่กับพม่ามานานและสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี (ชัยพงษ์ สำเนียง: 64)

การประกอบสร้างความรู้เกี่ยวกับหัวเมืองต่างๆ กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับรัฐบาลสยาม และในทีนี้ก็เป็นหนึ่งในกระบวนการผลิตพื้นที่แบบอาณานิคมไปด้วย

3. สรุปผลการศึกษา

ชนชั้นนำสยามมิได้ใช้กำลังทางการทหารหรืออำนาจทางการเมืองในการจัดระเบียบและสร้างสิ่งที่เรียกว่ามณฑลพายัพอย่างเดียว แต่ยังได้สร้างความรู้แบบอาณานิคมทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเข้าครอบงำวิธีคิดเกี่ยวกับอดีตในดินแดนมณฑลพายัพด้วยการสร้างควบคุมและปรับเปลี่ยนอดีตของผู้คนในดินแดนพายัพไปเป็นผู้ที่อยู่สถานะที่ต่ำกว่า โดยอาศัยการอธิบายด้วยความเป็นเหตุเป็นผลแบบสมัยใหม่ และหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ผ่านการตีความมาแล้ว งานนี้ชี้ว่าการผลิตพื้นที่แบบอาณานิคมของสยาม เกิดขึ้นใน 3 ประเด็น นั่นคือการแสดงให้เห็นว่าพวกลาว ต่ำต้อยกว่าสยามทางด้านประวัติศาสตร์-อารยธรรม ประเด็นที่สองคือ การยกย่องความรุ่งเรืองทางอารยธรรมด้านศิลปศาสตร์ในดินแดนอาณานิคมในอดีตของ "ประเทศลานนา" "ลาวโบราณ" ซึ่งเป็นคนละชุดกับลาวในพุทธศตวรรษที่ 24-25 ที่ "ไม่มีสติปัญญาตรึกตรอง" ประเด็นที่สามคือ การตอกย้ำความเหนือกว่าของสยามถูกผลิตซ้ำด้วยงานเขียนบันทึกเชิงประวัติศาสตร์ ประเภทประชุมพงศาวดาร

กระบวนการการผลิตพื้นที่แบบอาณานิคมของสยามในมณฑลพายัพ มีลักษณะที่น่าสังเกตก็คือ อำนาจการจัดการความรู้ของสยามที่มีต่อมณฑลพายัพ มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่อังกฤษกระทำกับอินเดียและพม่า นั่นคือเป็นปฏิบัติการระหว่างรัฐที่มีชุดโครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน มีลักษณะของพื้นที่-ภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน แต่ได้เข้ามาสร้างอำนาจความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดีครอบทับกัน นั่นคือสิ่งที่สยามกระทำต่อมณฑลพายัพที่เคยเป็นอาณาจักรล้านนาเพื่อสร้างชุดความรู้ใหม่ที่จะส่งผลต่อความชอบธรรมในการปกครองของเจ้าอาณานิคม ทั้งที่ก่อนหน้านี้พุทธศตวรรษที่ 24 สยามไม่เคยครอบครองดินแดนดังกล่าวในฐานะประเทศราชได้เลย

การโน้มน้ำหนักไปสู่การยอมรับอำนาจสยามยังสัมพันธ์กับแนวคิดการผลิตพื้นที่แบบอาณานิคม นั่นคือ การแปลงโบราณสถาน โบราณวัตถุ งานศิลปะ พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ของมณฑลพายัพให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ ซึ่งพื้นที่-ภูมิศาสตร์เหล่านี้ยังเชื่อมต่อดินแดนทางประวัติศาสตร์ในจินตนาการที่เป็นรูปธรรม มีหลักฐานอ้างอิงและอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทั้งยังสามารถเดินทางไปถึงเพื่อสำรวจ ตรวจสอบควบคุมและจัดการปกครองพื้นที่ได้ มิใช่เป็นการกล่าวอ้างถึงดินแดนห่างไกลที่เข้าถึงไม่ได้ด้วยตัวเองด้วยประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณ หรือระบบคิดทางจักรวาลไตรภูมิเชิงศาสนาอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. (2505). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย* วิทยานิพนธ์ รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2500). *พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสกล ตันติเจริญ ณ เมรุวัดไตรมิตรวิทยาราม 21 เมษายน 2500.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2551). *พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ. 2445-2549*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ชาติรี ประกิตนทการ. (2551). *พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์สมบูรณาญาสิทธิราชย์*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2503ก). *ตำนานพระพุทธเจดีย์ พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 เมษายน 2503*
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2503ข). *นิทานโบราณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 10, พระนคร: เขษมบรรณกิจ. เตือนใจ ชัยศิลป์. (2536). *ตำนานในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.2437-2476. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.**
- ประชุมนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าคัคณางค์ยุคล).* (2493). หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์ พิมพ์สนองพระคุณคุณย่า หม่อมสุน คัคณางค์ ณ อยู่ยา วันที่ 5 มีนาคม พุทธศักราช 2493.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1.* (2457). พิมพ์เมื่อทรงบำเพ็ญพระกุศล ในงานศพหม่อมเจ้าदनัยวรนุช ท.จ, พ.ศ. 2457 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ณ สพานยศเส กรุงเทพฯ ฯ
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 3.* (2457). เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยติธรรมธรา พิมพ์แจกในงานศพหม่อมเจ้าอรชร พ.ศ. 2457 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ณ สพานยศเส กรุงเทพฯ.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 5.* (2460). พิมพ์แจกในงานศพ จางวางโท พระยารณไชยชาญยุทธ (ศุข โชติกะเสถียร) รวม ส.ม.ท.จ.ว. น.ช. ว.ป.ร. 3 สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ ปีมเสงนพศก พ.ศ. 2460.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10.* (2461). พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพ พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช ฯ ปีมะเมีย พ.ศ. 2461 พิมพ์ที่โรงโสภณพิพรรฒธนากร กรุงเทพฯ.
- พระแก้วมรกต ตำนานพระแก้วมรกต.* (2546). กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค). (2506). *พงศาวดารโยนก*, (พิมพ์ครั้งที่ 5). พระนคร: คลังวิทยา.
- พิพิธภัณฑวังวรดิศ. (2560). "พระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยะ". สืบค้นเมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2560, จาก <http://www.prince-damrong.moi.go.th/genius.htm>
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. (2555). "คติ ความเปลี่ยนแปลง นัยยะแฝง: พระพุทธรูปในระเปียงควัดเบญจบพิงตราช". *วารสารตำราวิชาการ, ฉบับพิเศษ (ธันวาคม).*
- แสง มนวิฑูร. (2515). *ชินกาลมาลีปกรณ์* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองคำ สุวรรณีชกุล ณ สุสานพระบาท อ.เมือง จังหวัดลำปาง วันที่ 17 มกราคม 2515 *อธิบายว่าด้วยหอพระสมุทวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร.* (2469). พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร.
- สยามบรรณาคม. (2560). "แนะนำหนังสือ ตอนที่ 4: "ดัดจริต "หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของเชียงใหม่?". สืบค้นเมื่อ 11 กุมภาพันธ์ 2560, จาก <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538710707>
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2560). "พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ". สืบค้นเมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2560, จาก <https://goo.gL/VxvJWE>
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2560). "ประวัติความเป็นมา". สืบค้นเมื่อ 14 กุมภาพันธ์ 2560, จาก <http://www.nat.go.th/nat/index.php/site-map/ประวัติความเป็นมา.html>

Cohn, Bernard S. (1996). *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India*, Princeton: Princeton University Press.

Lefebvre, Henri. (1991). *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.

Translated Thai References

Chaisilp, T. (1993). *Lanna in the Perception of the Siamese Elite 1884-1933 A.D.* Thesis for Master degree of Arts in History, Thammasart University. (In Thai)

Chronicle Record Part I. (1914). Printed in commemoration of the funeral of M.J. Danai Voranuch. Bangkok: Pim Thai. (In Thai)

Chronicle Record part III. (1914). Printed in commemoration of the funeral of M.J. Orachorn. Bangkok: Pim Thai. (In Thai)

Chronicle Record part V. (1917). Printed in commemoration of the funeral of Sook Chotikasatian. (In Thai)

Chronicle Record Part X. (1918). Printed in commemoration of the cremation of Phra Chao Suriyaphong Pharitdej. Bangkok: Sophonpipatthanakorn. (In Thai)

Emerald Buddha and Legend. (2003). Bangkok: Matichon. (In Thai)

King Chulalongkorn. (1957). *The royal speech about Phra Buddha Chinnaraj*, printed in commemoration of the cremation of Sakol Tanticharoen at Wat Traimit Withayaram, April 21. (In Thai)

Monwitoon, S. (1972). *Chinnakalmaleepakorn*. Printed in commemoration of the cremation of Tongkham Suvannitchakul at Phrabat cemetery, Lampang, January 17. (In Thai)

National Archives of Thailand. (2017). "History". Retrieved February 14, 2017, from <http://www.nat.go.th/nat/index.php/site-map/ประวัติความเป็นมา.html>. (In Thai)

Noranitipadungkarn, J. (1962). *Prince Damrongrajanuparb and Ministry of Interior*, Thesos for Master degree of Arts in Political Science, Thammasart University. (In Thai)

Office of the Permanent Secretary for Interior. (2017). "Biography of Prince Damrongrajanuparb". Retrieved February 13, 2017 from <https://goo.gl/VxvJWE>. (In Thai)

Phraya Prachakijkorachak (Cham Bunnag). (1963). *Chronicle of Yonok*. (5th ed), Bangkok: Klang Witthaya. (In Thai)

Piromanukul, R. (2012). "The Idea of Buddha statue in the gallery of Wat Benchamabophit". *Damrong-Journal*, special edition (December). (In Thai)

Prakitnontakarn, C. (2008). *Phra Buddha Chinnaraj in History of Absolute Monarchy*. Bangkok: Matichon. (In Thai)

- Prince Damrongrajanuparb. (1960a). *Legend of Buddha Cedi*, printed in commemoration of the cremation of Somdej Phra Sangkharajchao Kromluang Vajirayarnwong at Debsirin temple, April 26. (In Thai)
- Prince Damrongrajanuparb. (1960b). *Archeology Story*. (10th ed), Bangkok: Kasembannakij. (In Thai)
- Prince Pichit Preechakorn. (1950). *Collected Works of Prince Krom Luang Pichit Preechakorn*, printed in commemoration of Morm Sun Kakanang Na Ayutthaya, March 5. (In Thai)
- Samnieng, C. (2008). *Dynamics of the construction and perception of phrae history, 1902-2006*, Thesis for Master degree of Arts in History, Chiang Mai University. (In Thai)
- Siambannakom. (2017). "Introduction the book chapter 4: 'Dudcharit', the first Newspaper of Chiangmai?". Retrieved February 11 2017, from <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538710707>. (In Thai)
- The explanation about Vajirayarn Royal Library and the city museum*. (1923). Bangkok: Sophonpipatthanakorn. (In Thai)
- Varadis Palace Museum. (2017). "His wisdom and his genius". Retrieved February 13, 2017, from <http://www.prince-damrong.moi.go.th/genius.htm>. (In Thai)